

УДК 378.091.12:36–051]:342.211.3

*Панченко М. В.,
к. іст. н.,
доцент кафедри
соціально-правового
захисту населення,
НПУ ім. М. П. Драгоманова*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ДИТИНИ НА САМОЗАХИСТ ВІД НЕНАЛЕЖНОГО БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВОЗАХИСНИКІВ

У статті розкриваються юридично встановлені та закріплені можливості малолітньої і неповнолітньої дитини здійснювати своє право на самозахист від неналежного батьківського виховання. Визначено, що батьки перебувають у постійно функціонуючих особистих немайнових та майнових правовідносинах з дітьми. Встановлена роль держави у запобіганні правопорушень з боку батьків та в закріпленні юридичної відповідальності й гарантій до її притягнення. Це сприятиме підвищенню профілактичної діяльності з питань неналежного батьківського виховання в процесі професійної підготовки соціальних правозахисників.

Ключові слова: права дитини, самозахист, сімейне виховання, правова допомога, відповідальність.

В статье раскрываются юридически установленные и закрепленные возможности малолетнего и несовершеннолетнего ребенка осуществлять свое право на самозащиту от ненадлежащего родительского воспитания. Определено, что родители находятся в постоянно функционирующих личных неимущественных и имущественных

правоотношениях с детьми. Установлена роль государства в предотвращении правонарушений со стороны родителей, в закреплении юридической ответственности и гарантиям к ее привлечению. Это будет способствовать повышению профилактической деятельности по вопросам ненадлежащего родительского воспитания в процессе профессиональной подготовки социальных правозащитников.

Ключевые слова: права ребенка, самозащита, семейное воспитание, правовая помощь, ответственность.

In this article legally established and secured the possibility of the minor child to exercise their rights for protecting them from inappropriate parenting. We determined that the parents are constantly functioning moral and material relationship with the children. In case of infringement of the moral rights of the child, the parents may be deprived of parental rights or deprive a child without depriving them of their rights. But at the same time to ensure the protection of children's rights in connection with leaving her without parental care, the state is exempt from the obligation of parents to keep these children in the future. It is established that for certain types of crimes against children as parents can bring administrative and criminal liability.

Keywords: children's rights, self-defense, family education, legal aid, responsibility.

Категорія сім'ї на сьогодні розглядається в різних аспектах. Вона закріплена і на юридичному рівні. Діти є основою сім'ї. Вони здійснюють виховний вплив на батьків, дисциплінують сферу побутових відносин, стимулюють репродукційні форми діяльності. Дуже чітко наразі простежується криміногенна значимість упущень сімейного виховання. Вони виступають першопричиною протиправної поведінки дитини і займають помітне місце в генезі правопорушень серед учнів. Найбільш згубний вплив на підлітків здійснює конфліктна атмосфера таких сімей, які ставленням і поведінкою прищеплюють їм грубість, жорстокість, неповагу до норм поведінки. Але, на превеликий жаль, слід констатувати, що велика частина правопорушників серед неповнолітніх проживає у повних, зовні благополучних сім'ях. І всьому причиною є те, що батьки виявляють невміння і часом небажання виховувати своїх дітей належним чином. Тому в сьогоднішніх умовах прогресуючої криміногенної ситуації важливо підвищити

відповідальність батьків за виконання своїх обов'язків щодо виховання дітей, що і робить подану тему актуальною в процесі підготовки соціальних педагогів та працівників.

У теоретичному значенні запропонована тематика може використовуватися при викладанні курсів “сімейного права”, “соціально-педагогічної профілактики правопорушень”, “галузевого законодавства в соціальній роботі”. Як зазначає Н. Гордієнко, міждисциплінарна інтеграція змісту вищої педагогічної освіти у процесі підготовки майбутніх соціальних правознавців до роботи з різними категоріями сімей, значною мірою зумовлена багатоаспектністю освітньо-виховного впливу сім'ї на розвиток і соціалізацію особистості дитини, сприяє формуванню цілісного уявлення про сім'ю та особливості взаємодії з нею [2, с. 29].

Практичне значення теми полягає в можливості використання матеріалів майбутніми фахівцями-соціальними правознавцями в процесі проходження практики та при здійсненні своєї фахової діяльності у разі надання правової інформації клієнтам. Подана тема може стати одним із видів ефективної профілактичної роботи з дітьми щодо запобігання вчинення ними правопорушень у майбутньому в процесі здійснення правової освіти та правового виховання. Як зазначає І. Д. Бех, коли не створити дитині адекватних форм реалізації її вікових потреб, то ці потреби не зникнуть, а шукатимуть інших форм реалізації, не виключаючи й асоціальних [1, с. 153].

У науковій сфері питання охорони та захисту прав дитини піднімалися досить часто. З позиції хто захищає і які права дитини захищаються було написано ряд досліджень як в юридичних, так і в педагогічних науках. Зокрема, в цьому напрямі працювали такі вчені, як І. В. Цибуліна, О. В. Сватенков, І. Д. Бех, Н. В. Лінник, Л. А. Ольховик, Ю. Ю. Черновалюк, А. Є. Голубов, Л. А. Савченко, Н. В. Шость, Л. С. Волинець та ін. Увага на ставленні батьків до дітей зосереджувалася в роботах Н. Ю. Шевченко, О. Ю. Хартман, Н. Гордієнко. Загальні основи захисту, в тому числі соціально-правового, зосереджені в роботах І. І. Смагіна, Н. І. Агаркової, О. Л. Караман, І. М. Ковчиної, О. О. Харченко, О. В. Лісовець та ін. Основи самозахисту досліджували К. О. Бориславський, С. С. Сливка, М. Д. Бойко, Л. В. Кальченко. Та висвітлена в статті важливість захисту прав дитини від неналежного виховання батьків шляхом самозахисту в процесі підготовки майбутніх спеціалістів правознавців не розглядалася.

Метою даного дослідження є обґрунтувати законодавчо встановлені особливості забезпечення права дитини на самозахист від неналежного батьківського виховання та важливість їх вивчення в процесі професійної підготовки соціальних правознавців.

Основними завданнями дослідження є сформулювати форми захисту прав дитини, виділити можливості самозахисту, визначити основні немайнові та майнові права дитини, які можуть порушуватися батьками внаслідок неналежного виховання, з'ясувати встановлені законодавством види та міру відповідальності батьків, розглянути місце держави в забезпеченні самозахисту прав дитини.

У статті розтлумачується взаємодія двох суб'єктів – дитини та батьків. Дитиною вважається особа віком до 18 років. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею 14 років. У свою чергу особа віком від 14 до 18 років вважається неповнолітньою. Діти є нашим майбутнім, тому вони мають бути захищеними. Цей захист особливо здійснюється на міжнародному рівні. Є багато діючих нормативно-правових актів, які покликані захищати права дитини, багато написано з цього приводу і наукових робіт, передбачено різновидність методів захисту, як юрисдикційних, так і не юрисдикційних.

Проф. І. М. Ковчина, визначає систему соціального захисту дітей, що включає різні заходи, які проводяться у позашкільних закладах, роботу із сім'єю та громадськістю. Основним результатом цієї діяльності повинно стати формування соціальної захищеності дітей, їх стійкого психічного стану, що включає у себе впевненість у їх успішному майбутньому професійному самовизначенні, а також ефективну соціалізацію [5, с. 123].

У процесі підготовки соціальних правознавців до майбутньої професії в кожній галузі права звертається увага на можливості людини в цій сфері захистити себе шляхом самозахисту, вчиненням певних дій для того, аби допомогти собі, адже самозахист – це не лише крайня необхідність, а й необхідна оборона.

Вік дитини є особливим, особи такого віку мають бути під пильним наглядом батьків або осіб, які їх замінюють, тобто опікунів або піклувальників. За законодавством опіка встановлюється над малолітніми особами, піклування встановлюється над неповнолітніми особами, які позбавлені батьківського піклування. Відповідно до статті 12 Закону України “Про охорону дитинства” виховання в сім'ї є першоосновою розвитку особистості дитини. На кожного з батьків покладається

однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право та зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці [4].

Держава надає батькам або особам, які їх замінюють, допомогу у виконанні ними своїх обов'язків щодо виховання дітей, захищає права сім'ї, сприяє розвитку мережі дитячих закладів, допомагає не благополучним і малозабезпеченим шляхом надання державної допомоги, соціальних пільг і послуг.

Якщо говорити про наявність прав і обов'язків у обох категоріях, то, звісно, у дітей їх коло досить звужене, але це не дає право батькам зловживати своїми обов'язками. У світлі сучасних подій дитина повинна знати, яким чином вона може себе захистити, адже захищати інколи потрібно як від чужих, так і від своїх кровноспоріднених близьких. Від чужих – законодавством надано право батькам відповідно до Сімейного Кодексу України захистити своїх дітей. У випадку неналежного поводження батьків, дитина може сама себе захистити. Батьки або ближні родичі можуть неналежним чином виховувати дітей, навіть вдаватися до насильства, тобто порушувати особисті немайнові права між ними та дитиною.

За змістом статті 155 Сімейного Кодексу України, батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини. Ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків є підставою для покладення на них відповідальності. Забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини, фізичні покарання дитини батьками [7]. Відповідно до статті 1 Закону України “Про попередження насильства в сім'ї” насильством в сім'ї визначаються будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю [3]. У разі порушення особистих немайнових прав дитини, держава гарантує їй захист права на свободу, особисту недоторканність та гідність шляхом надання можливості діяти самостійно.

У сімейному законодавстві зазначено, що батьки можуть управляти майном дитини без належних на те повноважень. Тому можливими

стають протиправні дії з боку батьків і в майнових відносинах з їх дітьми. В такому разі увагу студентів у період навчання варто зосередити на самозахисті майнових, житлових і спадкових прав дитини.

Захистивши житлові права дитини як особистості, можливо в майбутньому запобігти її жебракуванню та сприяти самореалізації в житті. Місцем проживання дитини у віці до 10 років та від 10 до 14 років вважається місце проживання її батьків (усиновлювачів), або одного з них, з ким вона проживає, місце проживання опікуна. У разі спору між батьками місце проживання такої особи визначається органом опіки та піклування або судом. Однією з важливих умов отримання дозволу на заміну проданої квартири є забезпечення дитини іншою квартирою, причому зменшення житлової площі, погіршення умов проживання дитини не допускається.

Майбутнім фахівцям при викладанні дисципліни “Житлове право” розкриваються юридично встановлені та закріплені житлові права дітей. Діти є членами сім’ї наймача або власника жилого приміщення, тому мають право користуватися займаним приміщенням нарівні з власником або наймачем. За законодавством органи опіки та піклування зобов’язані здійснювати контроль за дотриманням батьками або особами, які їх замінюють, майнових і житлових прав дітей при відчуженні приміщень та купівлі нового житла.

Якщо говорити про захист прав дитини, над якою встановлено опіку або піклування, то є певний порядок вчинення дій від імені підопічних, які не зашкоджуватимуть їх інтересам, а навпаки їх враховують. Так, щодо майнових відносин, то опікун (піклувальник) не може укладати з підопічним договорів, крім договору дарування або договору безоплатного користування позичкою. Вчиняти договори від імені підопічного він може лише з дозволу органу опіки та піклування [8].

Держава покликана захищати право дитини на спадкування. Неповнолітня особа може відмовитися від прийняття спадщини за згодою батьків, а батьки можуть відмовитися від прийняття спадщини, належної малолітній особі лише з дозволу органу опіки та піклування. Важливо в цьому випадку звернути увагу на те, що діти мають право на обов’язкову частку у спадщині при спадкуванні за заповітом та на можливості оспорити його або визнати недійсним у тій частині, де вона не врахована, а також на черговість при спадкуванні за законом. Діти і батьки мають право на спадкування один за одним, що також дає підстави для правопорушень.

Батьки можуть захистити свою дитину від притягнення до відповідальності. Це стосується грошових відрахувань. Неповнолітня особа за цивільним законодавством вже має більш розширену кількість прав ніж малолітня. Так, вона має право укладати як самостійно, так і за згодою батьків договір. Відповідальність за його порушення несе особисто. Однак, якщо в неповнолітнього немає майна, достатнього для відшкодування збитків, додаткову відповідальність несуть його батьки.

За кожний вид неправомірної поведінки українським законодавством передбачена міра покарання. При викладенні курсів соціально-правового спрямування викладачами зосереджена увага на тому, що майбутні фахівці навіть у цілях профілактики правопорушень мають шляхом роз'яснення доносити до малолітньої та неповнолітньої дитини правову інформацію як соціальні педагоги, працюючи з дітьми, так і соціальні робітники, працюючи з сім'ями.

Адже, як зазначає Ж. В. Петрочко, розуміння прав дитини як можливостей-потреб, без задоволення яких вона не може нормально жити, розвиватися є необхідністю, що є не лише стартом повноцінного життя, а й підґрунтям для подальших новоутворень, надбань особистості в старшому віці. Іншими словами, джерельним вектором ідеї прав дитини є уявлення про те, якими є потреби дитини, що саме їй потрібно для життя, розвитку, гідного людського існування [6, с. 31].

За порушення особистих немайнових прав батьків можуть позбавити батьківських прав або відібрати дитину в батьків без позбавлення їх цих прав. Але з метою забезпечення захисту дитини в зв'язку з залишенням її без батьківського піклування, держава не звільняє батьків від обов'язку утримувати дітей у майбутньому, тобто майнові відносини між батьками та дітьми зберігаються, але лише в односторонньому порядку, тобто для дитини. Батьки ж зможуть відновити своє майнове право щодо утримання їх у майбутньому лише після повнення батьківських прав.

За окремі види злочинів проти дитини батьків можуть притягнути як до адміністративної, так і до кримінальної відповідальності. Наприклад, у разі відмови від надання дитині необхідної медичної допомоги, при критичному стані здоров'я дитини, яка потребує термінового медичного втручання, батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за залишення дитини в небезпеці.

Володіючи інформацією щодо системи діючих в Україні покарань, дитина відповідно до статті 152 Сімейного Кодексу України,

має право самостійно звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, прокурора та громадських організацій, а також безпосередньо до суду, якщо вона досягла чотирнадцяти років [7].

Держава через органи опіки та піклування, служби у справах неповнолітніх, центри соціальних служб для молоді надає дитині й особам, які піклуються про неї, необхідну допомогу в запобіганні та виявленні випадків жорстокого поводження з дитиною, передачі інформації про ці випадки для розгляду до відповідних уповноважених законом органів для проведення розслідування і вжиття заходів щодо припинення насильства.

Виходячи з вищевказаного, ми прийшли до висновків, що питання самозахисту дитини від неналежного батьківського піклування є надзвичайно актуальним у процесі підготовки майбутніх фахівців соціальних правозахисників. Воно несе в собі профілактичну функцію попередження та запобігання правопорушень з боку дорослих. Навчити дитину себе захищати звертаючись за допомогою, здійснюючи вольові дії, є першочерговим правовим завданням соціальних педагогів і працівників. Вони можуть виконувати цю функцію шляхом ознайомлення малолітніх та неповнолітніх осіб з правовими знаннями, набутими при здобутті освіти, а також особистим контролем і участю в процесі їх захисту.

Потрібно увагу звернути і на спілкування з батьками, вказуючи, що захистити права дитини можливо в будь-якій сфері правознавства і за будь-яких обставин. Тому ми й надалі працюватимемо в цьому напрямі, намагаючись більш детально зупинитися на кожній формі захисту прав дитини, тим самим сприяючи спрямуванню політики нашої держави та думок дітей і дорослих щодо підкріплення шляхів самозахисту дітьми свої законних прав та інтересів і його дієвості та практичності в Україні.

Література:

1. Бех І. Д. Виховання особистості : навч.-метод. пос. у 2 кн. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003.

Кн. 1 : Особистісно-орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади : навч.-метод. посіб. – 2003. – 280 с.

2. Гордієнко Н. Компетентісний підхід до професійної підготовки к соціальних педагогів у сучасних умовах університетської освіти /

Н. Гордієнко // Професійна підготовка педагога в контексті європейських інтеграційних процесів : збірник наукових праць / за ред. Марії Чепіль та Ришарда Бери. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2013. – 348 с.

3. Закон України “Про попередження насильства в сім’ї” // Інформаційний портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

www.rada.gov.ua. – Назва з екрана.

4. Закон України “Про охорону дитинства” // Інформаційний портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

www.rada.gov.ua. – Назва з екрана.

5. *Ковчина І. М.* Основи соціально-правового захисту особистості: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності “соціальний педагог” / І. М. Ковчина ; за заг. ред. докт. філос. наук, проф. А. О. Ярошенко. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 297.

6. *Петрочко Ж. В.* Дитина у складних життєвих обставинах: соціально-педагогічне забезпечення прав : монографія / Ж. В. Петрочко. – Рівне : видавець О. Зень, 2010. – 368 с.

7. Сімейний Кодекс України Цивільний Кодекс України // Інформаційний портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

www.rada.gov.ua. – Назва з екрана.

8. Цивільний Кодекс України // Інформаційний портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

www.rada.gov.ua. – Назва з екрана.